

IDEOLOGIA I LITERATURA EN LES IMPRESSIONS VERDAGUERIANES D'EXCURSIONS I VIATGES

Narcís GAROLERA

L'any 1804, a la fi del seu primer viatge a Itàlia, Chateaubriand trameté, en forma de carta literària, les impressions de la seva estada a Roma al seu amic i editor Louis de Fontanes, perquè les publicqués al «*Mercure de France*». ¹ Responia, així, a la invitació del director d'aquesta revista a col·laborar-hi «pour le rétablissement des saines doctrines religieuses et monarchiques»².

El 1878, en començar a publicar «*La Veu del Montserrat*», Collell demanà al seu amic Verdaguer col·laboracions literàries per al setmanari vigatà, creat per difondre els ideals de la pàtria i de la fe. ³ Aquell mateix any, Verdaguer li féu arribar, des de Roma, en forma epistolar, les seves impressions d'una peregrinació espanyola a la Ciutat Eterna. ⁴

Entre 1878 i 1888, Verdaguer col·laborà assíduament en la publicació periòdica dirigida pel seu amic Collell, amb breus ressenyes de les seves excursions pirinenques o amb extensos reportatges dels seus viatges al Nord d'Àfrica, a l'Europa central i al Pròxim Orient⁵. Llevat de les impressions del viatge a Palestina i Egipte, que constituïren més tard el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*⁶ —«el millor llibre de prosa catalana del segle passat», en paraules de Josep Pla—, ⁷ Verdaguer aplegà aquestes proses periodístiques en un volum que l'editor intitulà *Excursions y viatjes de Mossen Jacinto Verdaguer*. ⁸ El llibre —el primer que el poeta publicava en prosa— comprenia cinc textos motivats per viatges o excursions: 1) el dietari d'una excursió al Pallars Sobirà, reelaborat en forma de conferència; 2) una carta literària, de gran valor descriptiu, amb les impressions d'un aplec de pagesos i pastors al santuari aranès de Montgarri; 3) les anotacions d'una visita al Marroc i a Algèria, que l'autor intitulà «*Records de la costa d'Àfrica*»; 4) les impressions d'un llarg viatge per Europa, sota el títol d'«*A vol d'aucell*»; i 5) unes proses originades per una estada del poeta al santuari de la Mare de Déu del Mont.

Poc abans de la publicació del volum, i després d'haver-hi donat el vist-i-plau com a censor eclesiàstic, ⁹ Torras i Bages adreçà a Verdaguer una carta en la qual el felicitava per l'estampació del llibre:

Crech que en Matheu ha fet un bon pensament de publicar aixó; á mí me fan lo efecte totas aquestas relaciones de brins de espígol que forman un manat que despedeix lo bon olor de Cristo. Y aixó es molt convenient quant tenim tants diaris de *touristas* que exalan la farum del sensualisme que s'es ensenyorit del mon. ¹⁰

Models i fonts

Excursions i viatges s'inscriu en un gènere —el del «llibre de viatges»— de gran tradició en la literatura universal. Al llarg del segle XIX, al costat de les observacions viatgeres de científics i exploradors, s'anaren imposant, d'una banda, les relacions de viatges —de caràcter pròpiament literari— dels escriptors romàntics,¹¹ i, de l'altra, els relats derivats dels progressius desplaçaments de turistes ocasionals, i les cròniques o els reportatges dels corresponsals i els professionals del periodisme.

D'altra banda, sobretot a Catalunya, al darrer quart del segle XIX proliferaren les ressenyes d'excursions i de trajectes recorreguts, generalment a peu, per indrets allunyats dels grans centres de població, amb finalitats esportives, culturals i patriòtiques, que les caracteritzaren específicament.¹²

Excursions i viatges participa, doncs, d'aquests dos tipus d'obres, susceptibles de ser considerades com un únic gènere literari, bé que la distinció suara apuntada demanaria, potser, un tractament metodològic diferenciat.

Les anotacions verdaguerianes motivades per viatges o excursions presenten moltes coincidències temàtiques i formals amb altres obres del gènere, sobretot, és clar, amb les que segueixen les pautes del Romanticisme. Tan sols a talf d'exemple, consignaré alguns paral·lelismes que he cregut observar entre les proses d'*Excursions i viatges* i algunes obres del gènere escrites per autors romàntics significats.

En els escrits verdaguerians de tema muntanyenc, hi ha més d'un passatge que recorda un fragment similar de Chateaubriand, de Lamartine, de Victor Hugo o d'altres escriptors francesos, tan llegits per Verdaguer. Així, el bell quadret costumista, impregnat de pietat popular, intítulat «L'aplec de Montgarre» pot ser comparat, pel motiu, el tractament literari i, fins i tot, la data escollida, amb un passatge d'un text hugonià compost en ocasió d'un viatge d'aquest autor francès als Alps.¹³

El mateix text verdaguerià presenta, a més, sorprenents concomitàncies amb uns fragments del *Voyage aux Pyrénées* d'Hippolyte Taine,¹⁴ en què aquest autor descriu un «tableau [...] fort joli et original», en un dia de festa d'un poblet gascó, i els preparatius d'una processó muntanyenca.¹⁵

La visió dels aspectes més geològics de la muntanya fan escriure a Hugo, Taine i Verdaguer unes impressions força comparables. Valgui, com a exemple, un fragment de l'esmentat *Voyage aux Pyrénées*, de Taine,¹⁶ molt semblant a les anotacions verdaguerianes de l'ascensió a la Maladeta, que el poeta no es decidí a publicar.¹⁷

Posats a veure coincidències temàtiques i formals entre els relats excursionistes i viatgers de Verdaguer i les equivalents relacions de viatges d'autors romàntics precedents o coetanis, crec ineludible una referència explícita a *Le Rhin*, de Victor Hugo,¹⁸ obra de la qual Verdaguer posseïa un exemplar¹⁹ i que presenta evidents similituds amb una part de les anotacions europees d'«A vol d'aucell»²⁰ i amb una de les proses descriptives de «l'Ermita del Mont».²¹

Les impressions hugonians de *Le Rhin* i les anotacions alemanyes de Verdaguer tenen més d'un punt en comú:

a) les descripcions dels indrets (pobles, castells, esglésies), amb l'accent posat en la valoració romàntica del passat (història, ruïnes...);

b) l'esment de llegendes i tradicions locals, que en l'obra d'Hugo constitueixen quasi entitats temàtiques independents i que, en les anotacions de Verdaguer, tan sols són apuntades;

c) l'evocació, amb procediments similars, d'uns mateixos llocs (Lurley, Pfalz, Nonnenwerth...). Fins i tot presenten curioses afinitats les relacions de les respectives visites a la catedral de Colònia.

Podem establir, encara, més d'una comparació entre les impressions renaixentines de Verdaguer i unes relacions fluvials del seu contemporani Víctor Balaguer, el qual, trenta anys abans, havia viatjat pel Saona (de Chalon-sur-Saône a Lió) i per la Garona, que ell qualificava de «Rhin francès». ²² Les anotacions verdaguerianes encapçalades per l'epígraf «Rhin avall» ²³ recorden força un capítol dels *Recuerdos de viaje* balaguerins, que l'autor intitulà «Por el río». ²⁴ Tots dos escriptors coincideixen a descriure les vores del riu i les illes que han d'esquivar, els vaixells i les barques de mercaderies, les ciutats que van descobrint... D'altra banda, el paral·lisme que Balaguer estableix entre la Garona i el Rin prové d'una apreciació estètica comuna a tots els escriptors romàntics:

¿no es verdad que con su série continuada de paisajes, con su cadena de ruinas feudales, con sus bellas y dramáticas tradiciones, no es verdad que es el Garona el Rhin del mediodía? ²⁵

I, pel que fa a la prosa descriptiva de «L'ermita del Mont» suara esmentada, és sorprenent la coincidència que ofereix amb una pàgina de *Le Rhin*, de V. Hugo. ²⁶

Vull afegir, encara, que una anotació verdagueriana del viatge a l'Europa central —no recollida en la redacció definitiva d'«A vol d'aucell»— ²⁷ és traducció literal d'un fragment de les *Impressions de voyage* d'Alexandre Dumas. ²⁸

Les guies turístiques constitueixen una altra font bàsica de les anotacions excursionistes i viatgeres de Verdaguer, com m'ho ha revelat la lectura contrastada d'aquestes i els diversos exemplars que l'autor n'havia posseït. Vol-dria destacar, però, un aspecte que em sembla especialment important. Tot contrastant les anotacions viatgeres i excursionistes de Verdaguer amb les guies turístiques de l'època, a partir dels exemplars que havia fet servir l'autor, he pogut observar marques de lectura en fragments utilitzats posteriorment per Verdaguer en altres obres literàries, especialment en *Canigó*. Algunes notes a aquesta darrera obra semblen tenir l'origen en observacions contingudes en guies turístiques franceses, que l'autor feia servir en el curs de les seves excursions pirinenques, coincidents cronològicament amb la composició del poema. Així, la llegenda de la creu del cim del Mont Valièr,

recollida en la nota 6 al cant IV de *Canigó*, es troba, senyalada amb una marca de lectura, a l'exemplar d'una *guide Joanne* que Verdaguer manejava durant l'excursió estival de 1883.²⁹

D'altra banda, la lectura atenta d'obres menors del gènere en exemplars que havien pertangut a Verdaguer m'ha permès descobrir una possible font literària d'un passatge important de l'esmentat poema pirinenc.³⁰

Finalment, pel que fa a les anotacions del viatge per l'Europa central, és remarcable la utilització —en transcripció literal, moltes vegades— de les guies turístiques dels diversos països visitats, adquirides per l'autor probablement en el curs mateix del viatge.³¹

Religió, política i societat

Al costat d'informacions objectives, fruit d'una minuciosa documentació, els escrits d'*Excursions i viatges* tradueixen la particular visió del món de Verdaguer, representant destacat de la ideologia catòlica i conservadora que assumí i difongué a Catalunya, després de l'última guerra carlina, un regionalisme fonamentat en els valors de la tradició, del món rural i de l'Església, enfront de l'actuació liberal i laïcitzant de l'Estat centralista i uniformador.³²

A partir de les seves impressions de viatge o d'excursió, provaré de dibuixar el perfil ideològic de Verdaguer, en el context religiós, polític i social de l'Europa del seu temps.

En diferents passatges de les seves notes de viatges i d'excursions, però sobretot en les impressions parisenques d'«A vol d'aucell», Verdaguer fa referència a la Revolució Francesa, i als fets que aquesta desencadenà.³³ També fa esment de les altres revoltes socials franceses, de signe igualitarista, com ara l'aixecament popular de 1848 i la insurrecció de la Comuna de París de 1871.³⁴

Després de la victòria dels republicans en les eleccions de 1879 i 1880, a França es perfilà una política anticlerical que, en nom de les llibertats públiques, afectà de ple les relacions amb l'Església catòlica i lesionà greument els interessos d'aquesta institució. Els diferents governs de la Tercera República (Gambetta, Ferry...) promulgaren un seguit de lleis amb un objectiu comú: la laïcització de la societat. L'ofensiva se centrà, sobretot, en la reforma de l'ensenyament i en la dispersió de les congregacions religioses.³⁵ L'escola primària esdevingué laica, obligatòria i gratuïta, i l'Estat s'encarregà de la formació de mestres que garantissin la difusió d'una «religió laica» o d'una anomenada «religió de la Pàtria».³⁶ Els primers manuals escolars, de 1882, foren condemnats per Roma i pels bisbes francesos, i això que no bescantaven pas la religió ni negaven l'existència de Déu; simplement, no en feien cap esment.³⁷

Altres lleis del mateix període revelen la mateixa voluntat de secularització de la societat: prohibició a l'exèrcit de protegir les processons; autorització als batlles per prohibir-les; supressió de pregàries públiques, etc.³⁸

Signes evidents de laïcització de la societat francesa foren també la substitució, als hospitals, de les religioses —germanes de la Caritat— per ciutadanes sense ideals transcendents, i l'aprovació parlamentària, a començaments de 1884, de la «fatal llei del divorci», proposada pel ministre Naquet, francmaçó notori.³⁹

El 30 de maig de 1882, el vigatà Narcís Verdaguer i Callís s'exclamava, en un article periodístic, de «lo molt que allí [a França] treballa la francmasoneria pera enderrocar les tradicions, los sentiments y les idees cristianes».⁴⁰ Dos anys després, el seu cosí Jacint reflectia clarament, en les seves anotacions parisenques, l'enuig i el dolor que li provocaven els resultats d'aquelles mesures governamentals de signe antireligiós.⁴¹

Per cloure aquests comentaris a les impressions parisenques de Verdaguer, farcides d'ideologia, voldria esmentar un detall, que em sembla significatiu. A les darreres anotacions de la seva estada a la capital de França, Verdaguer destaca la figura «del gran Napoleón», el record del qual en monuments i edificis li havia fet un gran efecte.⁴² El restaurador de l'ordre i l'autoritat en la França post-revolucionària mereix un elogi final en les notes parisenques de Verdaguer, com si aquest volgués rescabalar-se dels disgustos que li havia produït «la Babilònia de l'Apocalipsis» que acabava de visitar. No em sembla desencertat, a més, relacionar aquesta cloenda verdagueriana amb l'escena final d'una epopeia francesa de començaments del segle XIX,⁴³ en la qual l'estàtua de l'emperador és l'única cosa que sobreviu a la destrucció total de la ciutat del Sena.

A diferència de la situació política francesa, l'Alemanya de Bismarck i el *Kulturkampf* oferien un panorama més tranquil·litzador per al turista catòlic que visitava aquell país el 1884. Feia quatre anys que el *Zentrum* —un partit polític fundat el 1871 per a la defensa dels drets dels catòlics dins el nou imperi alemany— s'havia aliat amb Bismarck contra els socialistes. Aquesta aliança reportà als catòlics una colla d'avantatges, alguns dels quals són reflectits en les anotacions del capellà-poeta.⁴⁴ En una nota corresponent a la seva estada a Berlín, i després de consignar el nombre reduït de catòlics en aquella ciutat, Verdaguer considera que és important «la obra pausada y difícil de la reconquista que van fent [aquests] parlant en las Corts y escribint en los periódichs [...] combatent com verdaders soldats de Jesucrist», i contraposa l'actuació eficaç dels catòlics alemanys a la inoperància dels «catòlics de mitxdia».⁴⁵ Pocs anys després, Torras i Bages coincidirà amb Verdaguer en un elogi dels militants del *Zentrum*:

[...] en Alemania, una agrupación robusta, que sostiene con vigor el criterio de la Iglesia en el Parlamento y en la prensa, ha obtenido excelentes ventajas para la religión en la vida política del país.⁴⁶

A l'època del viatge de Verdaguer per Europa, la nació polonesa era inexistent en el mapa polític. En les seves anotacions, el poeta fa esment dels polonesos, dividits entre «la immensa Rússia y la omnipotenta Alemania»

per un «inich e indisculpable esquarterament», i remarca que «aquella rassa tan heroica com infortunada [...] no ho ha perdut tot, encara; [...] ha perdut la pàtria, mes li resta la fe». ⁴⁷ Verdaguer participa, doncs, de la visió providencialista dels pobles, defensada aleshores per les plomes més destacades del catalanisme catòlic i conservador. ⁴⁸

En les seves notes de viatge, Verdaguer fa sovint observacions sobre qüestions econòmiques i socials, que revelen una apreciació força més global de la societat que no ho farien creure els comentaris precedents sobre aspectes estrictament religiosos.

Quan Verdaguer visita Algèria, el 1883, hi ha en aquest país 400.000 europeus, ja que, a partir de 1870, els francesos decidiren que la colonització del territori era lliure. ⁴⁹ Verdaguer hi destaca la presència de molts emigrants valencians, «molt estimats pels francesos d'Alger». Aquests, i els menorquins que s'hi han instal·lat, converteixen el català en llengua d'ús corrent «per aquells carrers, camps y camins». ⁵⁰

Verdaguer accepta, és clar, el colonialisme europeu, tot i les reserves al comportament laic dels francesos. A propòsit de la resistència dels nord-africans a l'europeïtzació, escriu:

La civilització, per ells, és una cosa estranya y no'n prenen sinó la mínima part [...]. Per son govern y sa manera de ser no volen de nosaltres ni una idea; per sa casa, ni un llit, ni una cadira, ni cap classe de moble; y, per son vestit, ni una beta. ⁵¹

La seva —afegeix el poeta— «és una civilització que mor lluytant, proment encara segles y segles de agonia, si's dóna per vensuda jamay». ⁵²

En les anotacions europees de Verdaguer destaquen els elogis al desenvolupament agrícola, comercial i industrial de Bèlgica, país que havia aconseguit, sota el regnat de Leopold II, una considerable expansió econòmica. L'autor subratlla especialment la riquesa i el benestar aconseguits per «un poble intel·ligent, treballador y actiu», i fa notar que «ni en les habitacions del més humil treballador se vehuen indicis de pobresa y desordre». ⁵³

A França remarca l'activitat industrial de Lió, que en aquells moments té «40.000 telers de seda», bé que, «com a Espanya y en totas bandes, lo comerç de la seda va disminuint, y ab ell disminueix la població obrera». ⁵⁴ A Lió anota que la ciutat «creix [...] en la estesa plana, prenent y regatejant lo lloch als blats, a las vinyas y bosquíes», observació en consonància amb algunes estrofes de l'oda «A Barcelona», composta un any abans. En aquesta anotació hi ha una observació d'interès ideològic, servida amb una imatge esplèndida:

De tant en tant, s'ovira en aquell bosch de casas una església, que s'adresa y s'esforsa en alsar lo seu campanar per damunt las negras xemeneyas de vapor, que també s'aixécan [...] cap als núbols. ⁵⁵

Observació que completa amb una consideració més explícita:

Quan la Fransa torne a unir [...] eixes duas forsas que's preté separar —la església y la fàbrica—, tornarà a ser lo que era en millors temps.⁵⁶

A Alemanya admira l'esperit pràctic de la gent i el seu esforç per millorar la qualitat de la vida. Els boscos hi són espessos i rics; les carreteres, «ombrejades per arbres fruyters», són «incomparablement més cuydades que'ls carrers de Barcelona»; i, a les ciutats, «les finestres dels pisos y botigues no tenen porticons [...] signe evident de no abundar-hi los lladres».⁵⁷

A Verdaguer, almoïner del marquès de Comillas, li crida especialment l'atenció «la manera d'afavorir los pobres», que troba «original y extraordinàriament pràctica».⁵⁸ Cal tenir present, a més, que, entre 1883 i 1889, i en el marc d'un programa de reformes inspirades en la socialdemocràcia, el govern de Bismarck aplicà un seguit de mesures legislatives destinades a millorar el benestar dels treballadors (assegurances per malaltia, accident, vellesa...) i a frenar l'emigració dels obrers especialitzats i els artesans.⁵⁹

En entrar a Rússia, procedent de Suïssa i Alemanya, s'adona que «tot cambia de fesomia [...] tan de sobte que costa de donar-se'n compte».⁶⁰ Les primeres impressions d'aquest país contrasten vivament amb les dels països visitats, perquè —en paraules de Verdaguer— «de Catalunya a Fransa, de Fransa a Suïza y a Prússia, hi ha una gradació», però «a l'entrar a Rússia, un se troba a la porta d'un altre món».⁶¹ Efectivament: dones i nens descalços, «pastors y llauradors d'aspecte pobre», cases de fusta i sense fonaments, «mal tancadas, deixant entrar l'ayre plujós», li fan enyorar el progrés i el confort dels països industrialitzats que acaba de conèixer.

L'ideari verdaguerià de les anotacions de viatge o d'excursió revela una tensió permanent entre progrés i tradició. En les observacions de Verdaguer hi ha sempre, al costat d'una valoració positiva del progrés material, una defensa dels valors tradicionals i de les formes de vida rurals i conservadores. En les seves anotacions pirinenques, per exemple, Verdaguer destaca els costums més genuïns transmesos de pares a fills al llarg dels segles, en contrast amb les innovacions produïdes per les «modes» del segle industrial i unificador. Així, aspectes tan diversos com la llengua, la tradició oral, la indumentària, el mobiliari, els balls i les cançons, la longevitat, la moral, i, sobretot, les pràctiques religioses, constitueixen una representació simbòlica d'un món amenaçat, que cal preservar.

Durant la seva estada París, Verdaguer escriví, amb motiu d'un encontre casual amb el màxim representant de les lletres provençals modernes, unes pàgines molt reveladores del seu ideari en qüestions literàries. Oposava la figura de Frederic Mistral a la de Victor Hugo en termes ideològics:

Mistral y Victor Hugo representan avuy las duas grans corrents de la poesia contemporànea: aquest canta les conquestas de la llibertat y'ls

pobles anant en romiatge al temple de la rahó, y l'altre, lo retorn a la deserta llar dels avis; l'un té escritas en son escut las tres paraulas de *Liberté, Egalité, Fraternité*, y l'altre hi té lo que tenim en los nostre los trovadors de Catalunya: *Patria, Fides, Amor*.⁶²

L'oposició entre el romanticisme conservador i regionalista de Mistral i el romanticisme progressista i «nacional» de Victor Hugo és palesa també en un paràgraf anterior a l'afirmació reportada:

Mistral, amant, va refent la Provensa; amant y cantant son passat, y recullint las pedras escampadas de la llar y del santuari, assegura son esdevenir; mentres ell [Hugo], cantant ab sa gran lira las revolucions, atiant las passions del poble, votant la expulsió dels frares al mateix temps que la tornada dels comunards, y [...] donant son sí a la fatal lley del divorci, va destruint la familia, socavant la fe y donant una empena més a la Fransa, que cau de la altura a què la Providència la havia aixecada.⁶³

En les anotacions excursionistes i, paral·lelament, en la concepció i l'elaboració del seu poema pirinenc, Verdaguer participa tant de la noció herderiana de *Volksgeist*, típica del Romanticisme, com de la visió idealitzada de la societat medieval, la formulació orgànica de la qual divulgarà, poc temps després, el bisbe Torras i Bages.⁶⁴

Naturalesa, història i art

Voldria completar aquestes reflexions sobre l'ideari religiós, polític i social de Verdaguer, amb unes pinzellades —forçosament breus— sobre el seu ideari estètic i pròpiament literari. Em centraré en algunes consideracions sobre la naturalesa, la història i l'art, que es desprenen de les seves anotacions excursionistes i viatgeres.

«La Naturalesa era una de les passions de mossèn Cinto, i s'hi lliurava amb un plaer sibarític, evidentment excessiu», ha escrit un estudiós de Verdaguer.⁶⁵ En efecte: tant les ressenyes pirinenques com les anotacions dels seus viatges manifesten clarament aquesta passió. Per a Verdaguer, «la naturalesa tot ho fa bé», malgrat el seu poder destructor, descrit admirablement en alguns passatges.⁶⁶ D'altra banda, la visió d'una naturalesa hostil, grandiosa i titànica, pròpia dels escriptors romàntics, palesa el desarrelament de l'home respecte al seu entorn natural.⁶⁷ Una bona mostra literària d'aquesta relació desigual és el relat de l'ascensió a la Maladeta, durant l'excursió estival de 1882, canemàs en prosa del passatge «La Maleïda», del futur poema *Canigó*.⁶⁸

Al poder destructor de la naturalesa, cal afegir-hi el del pas del temps i les depredacions humanes. Verdaguer es plany reiteradament, per exemple, de

les tales d'arbres indiscriminades, que fan perillar la perpetuació de determinades espècies vegetals.⁶⁹ En els escrits de Verdaguer, els boscos i, més concretament, els arbres tenen sovint connotacions simbòliques. En les seves notes d'excursió o de viatge el poeta fa esment tot sovint d'aquest espècimens vegetals, «ces piliers de la grande cathédrale mystérieuse», en paraules de Victor Hugo.⁷⁰ Entre les múltiples comparances de què són objecte, per exemple, els avets —que Verdaguer anomena «los cedres de nostres montanyes»—,⁷¹ en voldria destacar dues, marcadament ideològiques:

Per desgràcia, [els avets] van faltant en les montanyes, com los campans van abaixant-se en les viles;

Los caràcters van faltant, a Catalunya, com los abets en ses montanyes.⁷²

Un altre espai simbòlic són les coves, que poden arribar a prendre un aspecte meravellós. Verdaguer fa un esment reiterat de cavitats subterrànies, envoltades de llegendes i tradicions.⁷³ En algun cas, la comparació amb catedrals o palaus de fades és inevitable.⁷⁴

El món medieval, visible encara en les seves restes arquitectòniques, té per a Verdaguer connotacions positives i és una constant ideològica i estètica en la seva apreciació de la realitat. Amb criteris netament romàntics, Verdaguer valora positivament tot allò que té l'origen en l'edat mitjana, l'època més gloriosa de la història de Catalunya. Aquesta valoració és perceptible, sobretot, en les seves notes pirinenques, però també és present en les anotacions del seu periple europeu.

Tant en arquitectura com en pintura o escultura, la preeminència artística del romànic i del gòtic, en l'apreciació de Verdaguer, és absoluta. Diverses marques de lectura en un dels seus exemplars dels *Recuerdos y bellezas de España* de Piferrer evidencien les preferències del poeta en aquest terreny.⁷⁵ De Piferrer i de V. Hugo pogué prendre Verdaguer la denominació de «bizantina» per referir-se a l'arquitectura anomenada posteriorment «romànica».⁷⁶ I davant la destrucció d'un retaule o una escultura medievals, Verdaguer no s'està d'emetre els seus propis judicis contra els moderns iconoclastes.⁷⁷

En un estudi recent⁷⁸ m'he ocupat amb detall de la temàtica ruïnista i de la fascinació dels viatgers romàntics davant el poder destructor del temps i de la naturalesa. Lector de Chateaubriand i de Lamartine, Verdaguer explota conscientment aquest *topos* literari en les seves observacions de viatger i d'excursionista. En els «Records de la costa d'Àfrica», per exemple, hi ha una anotació molt significativa pel que fa al tractament de les ruïnes, que no em sé estar de reproduir:

En un tros del teatre romà [de Philippeville] que ha sobreviscut a la total ruïna de la antiga població, se veuen encara alguns banchs ab ses parets y voltes, sobre una de les quals una alzina superba enfonza ses arrels y branda son brancatje de cent anys, com per dir a les generacions

que la naturalesa sempre regnarà sobre les obres de l'home, baldament s'ian aquestes obres de romans.⁷⁹

Aquest fragment en recorda un de semblant —en la imatge, si més no— de Lamartine, que Verdaguer havia subratllat en el seu exemplar del *Voyage en Orient* d'aquest autor romàntic francès:

Ce rocher [...] porte à son sommet un château gothique parfaitement conservé. [...] la végétation s'est emparée partout du château, des murs, des créneaux; d'immenses sycomores ont pris racines dans les salles et élancent leurs larges têtes au-dessus des toits éboulés; les lianes retombant en touffes énormes, les lierres cramponnés aux fenêtres et aux portes, les lichens qui revêtent partout la pierre [...].⁸⁰

No som gaire lluny de «les fulles d'aura [...] amigues fidels de les ruïnes», del famós poema dedicat per Verdaguer als excursionistes,⁸¹ o de la perennitat de la muntanya —obra de Déu— enfront de la caducitat de les obres dels homes, idea final de l'elegia canigonenca «Los dos campanars».⁸²

On més explícit és Verdaguer en la valoració de les ruïnes és en les anotacions pirinenques —especialment les corresponents a l'«Excursió a l'Alt Pallars»— i en les proses de «L'ermita del Mont». En tots dos textos consigna una mateixa idea —manllevada a Chateaubriand, i carregada de simbologia—: la flor nascuda entre les ruïnes.⁸³ En la relació de la visita a les restes del castell de Pallars, a la Vall d'Àneu, Verdaguer anota:

Un gessamí florit que trobí entafurant-me entre las ruïnas [...] fou una gota de bàlsam pel meu cor trist y adolorit, recordant-me que no tot hi ha mort.⁸⁴

I en la descripció de les ruïnes del monestir de Sous, a la serra del Mont, hi podem llegir:

Damunt d'un tros de muralla, veig un roseret de pastor y una clavellina boscana, que ab ses flors, oviradores encara que humils, aconòrtan aquelles despulles del passat de la indiferència y cruel ingràtitut del temps present.⁸⁵

Anant de viatge o d'excursió, Verdaguer recollia les tradicions i les llegendes que hom li contava, amb la intenció d'aprofitar aquests materials en obres literàries posteriors.⁸⁶ En les seves anotacions és ben palès el seu interès per totes les manifestacions del folklore, sobretot el del poble català, que li fa recollir fins i tot les narracions de fets espectaculars ocorreguts en èpoques recents.⁸⁷ Davant la història meravellosa o la llegenda elaborada pel poble, Verdaguer actua com un vertader folklorista. Així, després de consignar que, sobre l'erecció del santuari de la Mare de Déu del Mont, «rodola per aquí una

tradició popular, que, encara que ningú ho haja fet, val la pena d'escriure», relata succintament la llegenda en qüestió.⁸⁸

Quant a les cançons tradicionals, més relacionades amb la poesia i amb la preferència romàntica pels gèneres poètics, és comprensible que Verdaguer hi dediqués algunes observacions en les seves notes de viatge o d'excursió. L'anotació més interessant és, potser, la que inclogué en les impressions africanes, tot just desembarcat a Tànger, després de descriure un grup de músics àrabs que interpretaven «una espècie de cansó religiosa»:

Jo no entenia una paraula de aquella extranya lamentació; mes sa solemnitat, sa melancolia dolça, son sabor de pobles y de temps antics, se m'imposava {...}. De tota la música, la popular és la que més parla al meu esperit per sa ingenuïtat inspirada y per sa enamoradora senzillesa [...]. Me semblava sentir una tonada de fa mil anys cantada per músichs desenterrats, ab sos instruments mal afinats y polsosos. Me semblava sentir la darrera elegia dels barts del mahometisme, plorant sobre les tombes dels conqueridors de Espanya y de mitx món.⁸⁹

On es reflecteix més clarament l'interès de Verdaguer per l'estudi del folklore és en la prosa final de «L'ermita del Mont», intitulada «Les caramelles». En aquest text, Verdaguer prova d'explicar l'origen d'aquesta popular tradició pasqual a partir dels goigs de la Mare de Déu del Mont. Aquesta hipòtesi conté, per a Osvald Cardona, una «intuïció fantàsica [...] que els estudiosos no farien sinó afermar».⁹⁰

Recapitulació

Els textos que componen *Excursions i viatges* semblen seguir tres direccions, geogràfiques i conceptuals:

- 1) el Pirineu, o la *tradició catalana*, amb referències culturals (llengua, història, folklore) al món rural, amenaçat pels canvis socials;
- 2) els països europeus, o el *progrés* de les societats industrialitzades, amb judicis elogiosos, atenuats per reserves (religioses, polítiques) de caire ideològic;
- 3) el món àrab, o l'*exotisme oriental*, amb tots els elements (colorit, fantasia...) típics del Romanticisme.

Els escrits en prosa verdaguerians de temàtica excursionista o viatgera, redactats entre 1882 i 1886, presenten una clara relació amb textos poètics elaborats per l'autor en aquell mateix període, considerat el més fecund i més sòlid de la seva vida literària. *Canigó*, per exemple —i algun dels seus cants, en particular—, presenta una correlació evident amb l'«Excursió a l'Alt Pallars» i amb les anotacions, inèdites, dels itineraris pirinencs del poeta.⁹¹ Les proses de «L'ermita del Mont» contenen descripcions paisatgístiques que es troben també en el poema «L'Empordà», compost en les mateixes dates. En els «Records de la costa d'Àfrica», s'hi poden percebre ressons de l'oda «A

Barcelona» —probablement enlestida durant el creuer marítim que els motivà—,⁹² com també algunes coincidències amb el discurs pronunciat als Jocs Florals de Barcelona dos anys abans.⁹³ I el motiu dominant de *Lo somni de sant Joan* —la devoció al Sagrat Cor de Jesús— és present, de forma destacada, en les impressions parisenques d'«A vol d'aucell».⁹⁴

Pel que fa a l'estil, el recurs sovintejat a l'evocació, la comparació i la imatgeria un punt hiperbòlica —usos retòrics de filiació romàntica— té el contrapunt d'una tècnica descriptiva, basada en l'observació, i d'una naturalitat expositiva que han fet que les impressions viatgeres i excursionistes de Verdager hagin estat unànimement considerades un model per a la prosa literària catalana.⁹⁵

Notes

1. CHATEAUBRIAND, *Voyage en Italie* (Genève, Droz, 1969), pàg. 17.
2. *Ibid.*, pàg. 169.
3. La capçalera de la publicació incloïa la divisa cicconiana «Pro aris et focis» (*De natura deorum*, llibre III, cap. 40).
4. Sota el títol de *La romeria espanyola*, aparegueren als núms. 38 i 39 (19/26-X-1878) de «La Veu del Montserrat».
5. «L'aplech de Mongarre» (1-IX-1883), «Recorts de la costa d'Àfrica» (12-I/22-III-1884), «Excursió al Alt Pallars» (12-VII/2-VIII-1884), «A vol d'aucell» (15-XI-1884 / 27-VI-1885), «Dietari d'un Peregrí a Terra Santa» (1-I-1887 / 2-VI-1888).
6. Barcelona, La Il·lustració Catalana, s.d. [1889].
7. Josep PLA, *El quadern gris*, dins *Obra completa*, vol. I (Barcelona, Destino, 1966), pàg. 782.
8. Barcelona, La Il·lustració Catalana, 1887. N'hi ha edició crítica, en tres volums, a cura de Narcís GAROLERA: Jacint VERDAGUER, *Excursions i viatges*, Barcelona, Barcino, 1991-92. M'hi referiré, d'ara endavant, per a les citacions textuals.
9. L'informe eclesiàstic per a l'aprovació del volum, signat per Torras, és datat a Vilafranca del Penedès el 14 d'octubre de 1886. Veg. nota següent.
10. Datada el mateix dia de l'informe esmentat, és encara inèdita. (Agracixo a Josep Verdager i Panadès, actual possessor del document, la gentilesa d'autoritzar-me'n la reproducció parcial.)
11. Cfr. Narcís GAROLERA, *La narrativa de viatges al segle XIX. Apunts d'iterologia romàntica*, «Estudis Romànics», vol. XX (1987-1991), pàgs. 555-574.
12. Cfr. Narcís GAROLERA, *La narrativa excursionista catalana al darrer quart del segle XIX*, «Muntanya», núm. 780 (abril de 1992), pàgs. 47-54.
13. «Fragment d'un voyage aux Alpes», dins V. HUGO, *Voyages* (Paris, Laffont, 1987), pàg. 516.
14. Paris, Hachette, 1858. Verdager en posseïa un exemplar de la vuitena edició (1878), que es conserva a la Biblioteca de Catalunya.
15. *Ibid.*, pàgs. 125 i 127-128.
16. *Ibid.*, pàgs. 217-218 i 221.

17. Reproduïdes parcialment per J. M. de CASACUBERTA a *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques* (Barcelona, Barcino, 1953), pàgs. 40-41, les transcriu senceres a *Excursions i viatges*, vol. III, apèndix II.

18. *Le Rhin. Lettres à un ami*, Paris, 1842.

19. Conservat a la Biblioteca de Catalunya, és una «nouvelle édition» indata, impresa a París per J. Hetzel.

20. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 157-176.

21. *Ibid.*, pàgs. 303-306.

22. Víctor BALAGUER, *Recuerdos de viaje*, fulletó del «Diario de Barcelona», s.d. [1852]. Cito per l'exemplar de Verdaguer, vol. I, pàg. 105.

23. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 159-172.

24. Ob. cit., vol. II, pàgs. 108-113.

25. *Ibid.*, pàg. 108.

26. V. HUGO, *Voyages*, ed. cit., pàg. 24.

27. És una primera descripció de la ciutat de Ginebra. L'he incorporada, en apèndix, a *Excursions i viatges*, vol. III.

28. Alexandre DUMAS, *Impressions de voyage* (Bruxelles, J. P. Meline, 1834), pàgs. 69-70.

29. Adolphe JOANNE, *Itinéraire général de la France. Les Pyrénées* (Paris, Hachette, 1879), pàg. 583.

30. Cfr. Narcís GAROLERA, *Influències franceses del passatge «La Maleïda». Contribució a l'estudi de les fonts de «Canigó»*, «Anuari Verdaguer 1992» (en curs de publicació).

31. Karl BAEDEKER, *L'Allemagne et l'Autriche, avec quelques parties des pays limitrophes*, Leipzig, 1881; ID., *Les Bords du Rhin, de la frontière suisse à la frontière de Hollande*, Leipzig, 1882; ID., *Paris et ses environs*, Leipzig, 1884; *Nouveau guide de Berlin, de Potsdam et environs*, Berlin, s.d.; *Der Rhein und seine Umgebungen von Mainz bis Köln*, Mainz, s.d.; *Guide historique & descriptif de Genève*, Genève, 1883. Es conserven totes al fons verdaguerià de la Biblioteca de Catalunya.

32. Cfr. l'extens estudi preliminar de Josep M. Fradera a Maties RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat»*, 1878-1900 (Vic, EUMO, 1985), pàgs. 19-52. Cfr. també la monografia recent de Josep JUNYENT i RAFART *Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtico-religioses (1878-1888)*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1990.

33. Per a Verdaguer, la Revolució Francesa fou «lo més negre, esgarrifós oratge / que'ls segles contaràn» («Lo sol de Pezillá», dins *Eucarístiques* [Barcelona, 1904], pàg. 2).

34. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 251 i 262.

35. A. DANSETTE, *Histoire religieuse de la France contemporaine*, vol. II (Paris, 1951), pàgs. 67, 80 i ss.

36. *Ibid.*, pàgs. 93-94.

37. *Ibid.*, pàg. 92.

38. *Ibid.*, pàgs. 95 i 97.

39. *Ibid.*, pàgs. 97 i 116.

40. «L'Almogàver», núm. 6 (30-V-1882), pàg. 43.

41. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 262-263 i 271.

42. *Ibid.*, pàgs. 279.280.

43. *Le dernier homme*, de Jean-Baptiste COUSIN DE GRAINVILLE (1746-1805). Escrita —i publicada— en prosa, l'autor en versificà el primer cant poc abans de morir. Charles Nodier, que s'encarregà d'una reedició pòstuma de l'obra, dedicà a Grainville

un extens article en el *Dictionnaire de la conversation et de la lecture* (vol. XXX [1836], pàgs. 439-444). Aquesta epopeia tingué escàs ressò quan es publicà, però interessà molt els escriptors romàntics posteriors.

44. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 147 (nota 85) i 156-157.

45. *Ibid.*, pàgs. 184-185.

46. J. TORRAS I BAGES, *El clero en la vida social moderna* [1888], dins *Obres completes* (Barcelona, 1948), pàg. 1732.

47. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 231-232.

48. Per al providencialisme, cfr. l'estudi recent de Casimir MARTÍ «Torras i Bages: el regionalisme tradicionalista, un antítipus ètico-històric del sistema de la Restauració», dins *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XIX)*, a cura d'Albert Balcells (Barcelona, Edicions 62, 1988), pàgs. 159-177.

49. Cfr. Maurice BESSON, *Histoire des colonies francaises* (Paris, 1931), pàg. 276.

50. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 97-98.

51. *Ibid.*, pàg. 108.

52. *Ibid.*, pàg. 109.

53. *Ibid.*, pàg. 244-246.

54. Aquesta anotació no passà al text definitiu. Veg. «Esborrany», dins *Excursions i viatges*, vol. III.

55. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 138.

56. *Ibidem*.

57. *Ibid.*, pàgs. 155 i 196.

58. *Ibid.*, pàg. 190.

59. Cfr. Pierre GAXOTTE, *Histoire de l'Allemagne*, vol. II (Paris, 1963), pàg. 279.

60. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 206.

61. *Ibidem*.

62. *Ibid.*, pàgs. 263-264.

63. *Ibid.*, pàgs. 262-263.

64. Cfr. l'estudi citat de C. MARTÍ, pàgs. 167-176.

65. Lluís JORDÀ, «Canigó» o una lliçó de fantasia espiritual, «Crítèrion», núm. 7 (1961), pàg. 42.

66. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 13-14, 35 i 300-303.

67. Cfr. Rafael ARGULLOL, *La atracció del abismo. Un itinerario por el paisaje romàntico* (Barcelona, Plaza & Janés, 1987), pàgs. 17-21.

68. Inèdit fins avui, el transcripció sencera en el volum III de la meua edició d'*Excursions i viatges*.

69. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 14.

70. V. HUGO, *Le Rhin*, dins *Voyages*, ed. cit., pàg. 278.

71. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 138.

72. Annex a «Pirineu-82», dins *Excursions i viatges*, vol. III.

73. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 25 i 41-42.

74. *Ibid.*, pàgs. 342-343.

75. P[ablo] PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España*, vol. I (Barcelona, 1839), *passim*. L'exemplar que havia pertangut al poeta es conserva al fons verdaguerià de la Biblioteca de Catalunya.

76. Cfr. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 169, nota 186.

77. *Ibid.*, pàgs. 170 i 293.

78. Veg. nota 11.

79. *Excursions i viatges*, vol. II, pàg. 113.
80. M. de LAMARTINE, *Voyage en Orient 1832-1833 ou Notes d'un Voyageur*, vol. II (Paris, 1859), pàg. 100. L'exemplar es conserva al fons verdaguerià de la Biblioteca de Catalunya.
81. «L'aura», inclòs en el volum *Caritat* (1885). Cfr. Ricard TORRENTS, *Contribució a l'estudi de la gènesi de «Canigó», de Verdaguer*, «Anuari Verdaguer 1987» (Vic, 1988), pàg. 78.
82. Inclosa, de primer, en el volum miscel·lani *Pàtria* (1888), fou incorporada per Verdaguer, com a epíleg de *Canigó*, en la primera impressió francesa d'aquesta obra (1889) i en la seva segona —i definitiva— edició catalana (1901).
83. Cfr. R. TORRENTS, *Contribució...*, pàg. 71.
84. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 29-30.
85. *Ibid.*, pàg. 288.
86. A part la importància de tradicions i llegendes en *Canigó*, aquestes motivaren reculls literaris específics, publicats pòstumament: *Rondalles* (1905) i *Folk-lore* (1907).
87. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 300-303.
88. *Ibid.*, pàg. 292.
89. *Ibid.*, pàgs. 77-78.
90. OSVALD CARDONA, *Els goigs i els càntics de Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1986), pàg. 16.
91. Les transcripcions, sota els epígrafs «Pirineu-82» i «Pirineu-83», en el volum III d'*Excursions i viatges*.
92. *Excursions i viatges*, vol. II, pàgs. 62-63 (i nota 6).
93. *Ibid.*, pàg. 63 (i nota 7).
94. *Ibid.*, pàgs. 268 i ss.
95. Cfr. *Excursions i viatges*, vol. I, pàgs. 224-236.